

mete açtı. Yabancı bir şirkete imtiyaz verip Kahire, İskenderiye ve Süveyş arasında telgraf hatları döşetti, demir yolunu da Süveyş'e uzattı.

1854 yılında Ferdinand de Lesseps'e verdiği Süveyş Kanalı imtiyazı Fransa, İngiltere ve Osmanlı devletlerinin itirazıyla karşılaştı, bu yüzden inşaat başlatılamadı. Said Paşa 1856'da bu imtiyazı yenileyip Süveyş Kanalı şirketinin kurulmasına imkân tanıdı. Ferdinand de Lesseps aldığı imtiyazı onaylatmak için birkaç defa İstanbul'a gitmesine rağmen başarılı olamadı. Paris Antlaşması'nın ardından oluşan atmosferden ve Fransa'nın muhalefeti çekmesinden sonra Osmanlı Devleti ve İngiltere'ye rağmen 1858 yılında şirket kurularak sermaye toplanmaya ve 1859 Nisanında kanalın kazılmasına başlandı. Said Paşa ayrıca Nil Nehir Taşımacılığı Şirketi imtiyazını da 1854'te Avrupalılar'a vermişti. 1857'de Mustafa Fâzıl Paşa'nın önderliğinde Mısır'ın ikinci nehir ulaşım şirketi olan Mecidiye Kumpanyası'nı kurdurdu. Özellikle demir yolu Süveyş'e uzatıldıktan sonra Süveyş Limanı büyük ticaret gemilerinin yanaşabileceği bir şekle döndü. Akdeniz'deki bir Mısır Limanı da onun adıyla anıldı (Port Said).

Öte yandan 1858'de Osmanlı Devleti'nin neşrettiği arazi kanunnâmesine paralel olarak "Saîdiye Lâyihası" diye tanınan kanunu çıkarıp Mısır çiftçilerinin mülk edinmesini mümkün kıldı. Çiftçilerin ürettiği mahsul üzerindeki devlet tekelini kaldırıp ziraatın gelişmesini sağladı. Ayrıca birtakım vergi ve angaryaları ilga edip halkın takdirini kazandı; daha önce açılmış, ancak zamanla dolmuş olan sulama kanallarını temizletti. Orduyu yeniden tanzim etti. Askerî rütbelerin ve maaşların verilmesini düzene koydu. Askerlik süresini kısaltarak zorunlu askerliği getirdi.

Mısır üzerinden idare edilmekte olan Sudan'a özel ilgi gösteren Said Paşa, babasının zamanından beri yapılamayan birçok ıslahatı burada da gerçekleştirdi. Valiliğinin akabinde Çerkez Ali Paşa'yı Sudan işlerinden sorumlu hâkim olarak tayin ettiği gibi kardeşi Halim Paşa'yı Sudan'a müfettiş tayin etti. Hartum'da yeni bir okul açtırdı. 1857'de kalabalık maiyetiyle Sudan'ı ziyaret etti. Ahalinin müracaatını dikkate alıp birtakım vergileri kaldırdı. Ayrıca sahrada kontrol istasyonları ve konaklar kurdurarak posta hizmetlerini kolaylaştırdı. Köle ticaretini yasakladı ve uygulamayı kontrol etmek için Sobat nehri üzerinde askerî bir karakol tesis etti.

Mısır ve Sudan'da yaptığı idarî düzenlemelere rağmen Mehmed Said Paşa aynı özeni eğitimde gösteremedi. Babasının zamanında açılan birçok okul kapatıldı. Tıp mektebi gibi bazıları yeniden açıldıysa da eski seviyesine ulaşamadı. Buna karşılık askerî eğitimi geliştirmek amacıyla birtakım girişimlerde bulundu. Kahire'de Rifâa Bey'in (Rifâa et-Tahtâvî) nezâretinde Medrese-i Erkân-ı Harb adıyla bir okul ve 1857'de bir mühendishâne açtı. İskenderiye'de Medrese-i Bahriyye adlı bir denizcilik okulu kurdu. Onun tenkit edildiği en önemli ikinci mesele, Bâbîâlî'nin itirazlarına rağmen 1862 yılında Avrupa'dan % 7 faizle aldığı 3 milyon kûsur sterlinlik borçtur. Bu durum Mısır maliyesinin yabancıların kontrolüne girmesine yol açmıştır. İyi kalpli, hoşgörülü ve adaletperver olarak tanınan Mehmed Said Paşa 18 Ocak 1863'te İskenderiye'de vefat etti. Halka dönük pek çok icraat yapmasına karşılık idarede mutlakiyetçi bir yönetim benimsemişti. Buna rağmen iradesi zayıftı ve mütereddit bir kişiliğe sahipti. Onun sık sık fikir değiştirmesi Avrupalı danışmanlarının ve dostlarının istediklerini yaptırma imkânı tanıdı.

BİBLİYOGRAFYA :

C. Zeydân, *Meşâhîrü's-şark*, Kahire 1902, I, 32; *Mısır Meselesi* (nşr. Bâbîâlî Hariciye Nezâreti), İstanbul 1334, s. 32-33; Abdurrahman er-Râfî, *Asru İsmâ'il*, Kahire 1368/1948, s. 22-65; J. Marlowe, *A History of Modern Egypt and Anglo-Egyptian Relations: 1800-1953*, New York 1954, s. 62, 66-68, 72, 76, 90, 139; C. R. L. Beatty, *De Lesseps of Suez: The Man and His Times*, New York 1956, tür.yer.; *Political and Social Change in Modern Egypt* (ed. P. M. Holt), London 1968, s. 148-151, 173-174, 304-307, ayrıca bk. İndeks; P. J. Vatikotis, *The History of Egypt*, London 1969, s. 56, 62, 71-73, 81, 83, 84, 87, 101-102, 120, 181; P. M. Holt, *Egypt and the Fertile Crescent*, London 1980, s. 193-196, 198-203, 205-206, 208; *The Cambridge History of Egypt* (ed. M. W. Daly), Cambridge 1998, II, 180-181, 186-189, ayrıca bk. İndeks; *Takvîm-i Vekâyi'*, sy. 229, İstanbul 15 Cemâziyelevvel 1257; sy. 231, 30 Receb 1258; sy. 510, 18 Zilhicce 1270; sy. 511, 6 Muharrem 1271; sy. 680, 5 Şâban 1279; sy. 681, 12 Şâban 1279; *Rûznâme-i Ceride-i Havâdis*, sy. 244, İstanbul 16 Rebiülâhîr 1278; Şinâsî Altundağ, "Sa'id Paşa", *İA*, X, 86-89; C. E. Bosworth, "Sa'id Pasha", *EI*² (Ing.), VIII, 859-860.

ZEKERİYA KURŞUN

SAİD PAŞA, Eğinli (1831-1896)

II. Abdülhamid'in mâbeyin müşiri.

İzmit'e bağlı Çarşambapazarı'nda doğdu. İngiliz ve "Büyük" lakaplarıyla da anılır. Babası İzmit mütesellimliği görevinde iken vefat eden Eğinli Seyyid Mustafa Ağa'dır.

Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun'dan yüzbaşı rütbesiyle mezun oldu ve burada muallim yardımcılığına başladı (1852). Bu görevini sürdürürken müstakbel kayınpederi Tophâne Müşiri Fethi Paşa'nın arzı üzerine eğitimini tamamlamak için İskoçya'nın Edinburg şehrine gönderildi (Haziran-Temmuz 1854). Edinburg'da Wollwich Tophânesi, Waltham Baruthânesi, Enfield Tüfenkhânesi ve Greenwich Rasathânesi'nde uygulamalı eğitim gördü. 1860'ta Edinburg Üniversitesi'nden mezun oldu ve aynı yıl İstanbul'a döndü. Fethi Paşa'nın ilk eşinden olan kızı Güzide Hanım ile evlendi. Binbaşı rütbesi verilerek Mekteb-i Bahriyye'de görevlendirildi (11 Ağustos 1861). Ardından kendisine kaymakamlık rütbesi tevcih edilip (5 Ağustos 1863) Tophâne-i Âmire'nin İngiltere'den sipariş ettiği silâhların yapımına nezaret etmek üzere ertesi yıl bu ülkeye gönderildi. Burada Institution of Mechanical Engineers'e üye oldu. 1867'de İngiltere'den dönünce miralay oldu. Ertesi yıl Bahriye Meclisi üyeliğine getirildi. 1869'da mirlivâ rütbesini alarak Mekteb-i Bahriyye nâzirliğine tayin edildi. Okulların ders programını ve okutulacak kitapları tesbit için oluşturulan komisyonda görev aldı (1873). Daha sonra Tophâne-i Âmire Tecrübe ve Muâ-yene-i Ma'mûlât-ı Harbiyye Meclisi reisi oldu (1876).

Sultan V. Murad'ın tahttan indirileceği söylentilerinin yoğunlaştığı dönemde II. Abdülhamid cülûsunda kendisini mâbeyinde görevlendirmek için teklifte bulundu. Teklifi kabul ederek mâbeyin feriki oldu (2 Eylül 1876). Yaklaşan Osmanlı-Rus savaşında düşman ordusunun durdurulması amacıyla Çekmece ve Terkos gölleri önünde istihkâm yapılmasının gerekliliği konusunda padişaha telkinlerde bulunması Sadrazam Mütercim Rüşdü Paşa ile aralarının açılmasına yol açtı. Sadrazamın onu Sırbistan'la devam eden harp sebebiyle bu bölgeye göndermek için yaptığı girişimler II. Abdülhamid tarafından engellendi. II. Abdülhamid, bazı değişikliklerle kendisine sunulan Kânûn-ı Esâsî metni hakkında görüşlerini istediği Said Paşa, Başkâtip (Küçük) Said Bey ve Süleyman Paşa metninle ilgili düşüncelerini hazırladıkları bir lâyiha ile padişaha arz ettiler. Said Paşa'nın, Kânûn-ı Esâsî'nin padişahın şüphe ettiği kişiyi ülkeden sürebileceği şeklindeki 113. maddesinin kabulünün kanunu tamamıyla hükümsüz bırakacağı yolundaki görüşü padişahın nezdinde tesirli olmadı. Büyük devletlerin Bosna-Hersek ve

Bulgar isyanlarını genel reform isteklerine dönüştürerek İstanbul'da düzenlettikleri Tersane Konferansı'nda sunulan kararlardan 7 ve 30. maddelerin Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmemesi beklenen Osmanlı-Rus savaşının patlak vermesini hızlandırdı. Kayınbiraderi Mâbeyin Müşiri Mahmud Paşa ve Midhat Paşa'nın konferanstaki kararların reddi için vekiller, basın ve padişah üzerinde yaptığı baskı, maddelerin kabulünün devletin mevcut durumu hakkında daha uygun olacağını düşünen Said Paşa'nın tepkisini çekti ve özellikle Mahmud Paşa ile çekişme içine girdi. Mahmud Paşa'nın, Rusya'dan rüşvet aldığı yönünde yaptığı itham padişah tarafından dikkate alınmadı. Devletin dış politika açısından bulunduğu sıkıntılı durumun iç çekişmeleri tetiklemesi Sadrazam Midhat Paşa'nın azlinin çabuklaşmasına zemin hazırladı. Sadrazamın azledilmesi sırasında yaşanacak aksiliklere karşı tedbir alınması, azledildiğinin tebliği ve İtalya'ya sürgüne gönderilmesi görevlerine Said Paşa memur edildi. Padişahın teveccühüne gün geçtikçe daha fazla mazhar olmaya başladı ve mâbeyin ferikliğine ek olarak Bahriye Nezâreti kaymakamlığına getirildi (19 Temmuz 1877).

Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etmesinin (24 Nisan 1877) ardından Osmanlı donanması Karadeniz'deki Rusya sahillerini abluka altına almıştı. Bir Rus gemisinin ablukadan kurtulup Şile civarında Osmanlı donanmasına mensup odun ve kömür gemilerine saldırması İstanbul'da büyük heyecana yol açtı. Padişah, bu olayın vuku bulup bulmadığının teyidini aldıktan sonra harekete geçmeyi düşündüğünden mâlûmatı kendisine geç veren Said Paşa'ya sitem etti. Bir süre sonra asaleten Bahriye nâzırlığına getirilen Said Paşa (25 Aralık 1877) benzer bir olayla karşılaştı. Ablukadan kurtulan bir Rus gemisinin Mersin adında eski bir mühimmat gemisini içindeki mürettebatla ele geçirmesi mebuslar ve ahali arasında tepkilere yol açtı. Bu olay hakkında açıklama yapmak ve mebusların sorularını cevaplandırmak için Meclis-i Meb'ûsân'a gelen Said Paşa'nın donanmanın yetersizliğini öne sürmesi mebusları tatmin etmedi. Buna rağmen görevini sürdürdü ve kendisine vezirlik rütbesi verilerek mâbeyin müşirliğine getirildi (11 Ocak 1878). Serasker Rauf Paşa'nın fevkalâde sefirlikle Petersburg'a gönderilmesi üzerine serasker kaymakamlığı da uhdesine verildi (8 Mart 1878). Bu-

nunla beraber Mekteb-i Harbiyye nâzırlığı görevini de yürüttü. Doksanüç Harbi'nde ardarda alınan yenilgilerden ötürü kabine- nin değişmesiyle Bahriye nâzırlığından ve mâbeyin müşirliğinden azledildi (18 Nisan 1878); ancak hemen ardından tekrar mâbeyin müşirliğine getirildi (27 Nisan 1878). İngiltere'nin Ruslar'a karşı Osmanlı Devleti'ne yardım etmek şartıyla geçici olarak idaresini istediği Kıbrıs'ın bu ülkeye terkedilmesi yolunda padişaha telkinlerde bulundu. Kendi teveccühünü kazanan Ali Suâvi'yi II. Abdülhamid'e takdim etmiş olan Said Paşa, Ali Suâvi'nin giriştiği Çırağan Vak'ası neticesinde padişahın şüpheliler listesine girdiyse de görevinden alınmadı. Fakat II. Abdülhamid aleyhinde *Levant Herald* gazetesinde çıkan yazıyı engellememesi ve gazete sahibinin arka- daşı olması Said Paşa'nın mâbeyin müşirliğinden azledilmesiyle sonuçlandı (9 Haziran 1878). Ertesi gün Ankara valiliğine tayin edildi ve iki gün içerisinde İstanbul'dan ayrılması istendi. Daha önce geçirdiği soğuk algınlığının göğüs hastalığına dönüşmesi ve Ankara'nın havasının kendisini rahatsız etmesi sebebiyle beca-yişini talep etti ve Kastamonu valiliğine nakledildi (Kasım 1878).

Maraş sancağına tâbi Zeytûn'da devam eden Ermeni hareketlerinin tahkiki için sadâret tarafından başkomiser olarak düşünülen Suriye Valisi Midhat Paşa'nın padişah nezdinde uygun bulunmaması üzerine bu göreve tayin edilen Said Paşa (17 Temmuz 1879) İstanbul'a gelerek padişahla görüştü. II. Abdülhamid'in, hastalığı sebebiyle Zeytûn'a gitmeyebileceğini söylemesine rağmen şüpheyle merkezden uzaklaştırılmış olmasından dolayı padişaha kırıngılık duyduğu için bu teklifi kabul etmedi. Zeytûn hadisesini tahkiki sırasında Halep Valisi Galib Paşa'nın görevinden istifa etmesiyle bu göreve tayin edildi (Ekim 1879). Hastalığının ilerlemesinden ve Halep fırka kumandanı Cemil Paşa ile çekişmesinden dolayı beca-yişini talep etti. Yakın dostu olan İngiltere'nin İstanbul büyükelçisi Henry Layard'ın II. Abdülhamid'le görüşmesi sırasında onun beca-yişini dile getirmesi de bir sonuç vermedi. Önemli bir göreve tayin edilmek üzere İstanbul'a gelmesi için Bâbîâlî'den kendisine telgraf çekildiği yolunda *Vakit* gazetesinde yazılar neşredildiyse de yapılan tahkikat Bâbîâlî'den böyle bir telgraf çekilmediği ortaya çıktı. Gittikçe sıklaşan beca-yiş talebine merkezden oyalayıcı cevaplar

verilmesi yüzünden istifa edeceğini bildirdi ve bunun neticesinde Halep valiliğinden azledildi (23 Ocak 1881). Bir müddet sonra Konya valiliğine gönderildi (18 Mart 1881). Ardından Ma'mûretülâzîz valiliğine getirildi (27 Haziran 1887). Ancak hastalığını ileri sürerek oraya gitmeyi reddetti ve Ankara valiliğine tayin edilmesini ya da Konya'da bırakılmasını istedi. Kısa süre Konya'da Ma'mûretülâzîz valisi olarak kaldıktan sonra istifa etti. Ardından selâmlık resm-i âlisine tayin edildi. Bu dönemde hakkında jurnaller tutuldu. 20 Şubat 1896'da vefat etti ve II. Mahmud Türbesi hazîresine defnedildi.

Said Paşa'nın mâbeyin ferikliğine tayiniyle yazmaya başladığı ve yedi defter halinde düzenlediği bilinen hâtıratının bugün mevcut olan ilk iki defterinin fotokopi nüshası, Koç Üniversitesi Suna Kıracı Kütüphanesi Fuat Bayramoğlu koleksiyonunda yer almaktadır. Bu iki defter 1876-1880 yıllarını kapsamaktadır. Diğer beş defterin Said Paşa'nın Halep valiliğinden sonraki dönemleri kapsadığı söylenebilir. Sade bir dille kaleme alınan hâtırat genelde günü gününe yazılmıştır. Kendisine yapılan mâbeyin ferikliği teklifi, II. Abdülhamid'in cülûs merasimi, padişahın cuma selâmlıkları, padişahla aralarında geçen konuşmalar, bulunduğu görevler, kabine değişiklikleri, Kânûn-ı Esâsî'nin ilânı, Midhat Paşa'nın azli ve sürgüne gönderilmesi, Doksanüç Harbi öncesi ve sonrasında yaşanan bazı siyasî gelişmeler, Berlin Antlaşması, Beşikler körfezi vak'ası, Kıbrıs adasının İngiltere'ye terkedilmesi, Zeytûn'da ortaya çıkan Ermeni meselesi, vali olarak görev yaptığı yerlerde merkezle olan bazı yazışmaları, bulunduğu yerlerin coğrafi durumu, nüfusu ve mimarisi hâtıratın muhtevasını teşkil etmektedir. Bununla beraber hâtıratın Said Paşa'nın politik savunması özelliğini taşıdığı söylenebilir. Bunun dışında *Usûl-i Hendese*, *Mebâdiü'l-hisâb*, *Hikmet Tatbikatı*, *Mecmûa-i İstihkâmât-ı Hafîfe* ve *Fenn-i Mi'mârî* adlı eserlerinin olduğu belirtilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Cevdet, *Tezâkir*, IV, 126; *Sicill-i Osmânî*, IV, 858-859; Mehmed Esad, *Mir'ât-ı Mühendishâne-i Berî-i Hümâyûn*, İstanbul 1312, s. 168, 180, 370, 373; *Mir'ât-ı Hakikat* (Miroğlu), s. 168, 235-242, 546-548, 607-608, 612; *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi: 1293-1877* (der. Hakkı Tarık Us), İstanbul 1954, II, 85-92; Y. Tekin Kurat, *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği (1877-1880)*, Ankara 1968; Nazan Danişmend, "Türk Demokrasi Tarihinin Unutulmuş Sımarlarından: Eğinli Sait Paşa", *Türklük*, sy. 4, İstanbul 1939, s. 249-261.

